

JEAN-CHRISTOPHE

De romancyclus *Jean-Christophe* verscheen in Frankrijk
tussen 1904 en 1912 in tien delen.

De Nederlandse vertaling wordt in drie delen uitgegeven.
Het eerste deel, *Dageraad*, bestaat uit vier boeken: *Dageraad*,
Ochtend, *Adolescent* en *Opstandigheid*.

Romain Rolland

Jean-Christophe

ROMAN

DEEL I DAGERAAD

Vertaald door Tatjana Daan

MEULENHOF

De vertaler ontving voor deze vertaling een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

De citaten uit *De goddelijke komedie* van Dante zijn vertaald door Christinus Kops, 1930, heruitgegeven in 1984 door Wereldbibliotheek

ISBN 978-90-290-9517-4

ISBN 978-94-023-1865-4 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Jean-Christophe: L'aube, Le matin, L'adolescent, La révolte*

Omslagontwerp: © Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © Bridgeman Art Library

Vormgeving binnenwerk: Adriaan de Jonge

© 1931, 2007 Éditions Albin Michel

© 2023 Nederlandse vertaling Tatjana Daan en Meulenhoff Boekery bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Dageraad 7

Ochtend 113

Adolescent 223

Opstandigheid 369

Verantwoording van de vertaler 623

Aan de vrije geesten van alle landen die lijden,
strijden en zullen overwinnen.

Dageraad

*Nog in de schemring, bode van de morgen,
Toen in het dal de slaap uw geest omhulde*
HET VAGEVUUR (IX, 52-53)

I

*Herinner u dan, hoe de zonnekogel,
zodra de koude mist begon te smelten,
maar flets en flauw zich door de nevels boorde*

HET VAGEVUUR (XVII, 4-6)

Achter het huis zwelt het gebulder van de rivier aan. De regen slaat sinds het aanbreken van de dag tegen de ruiten. Waterdamp sijpelt omlaag langs het raam met de barst in de hoek. Het gelige daglicht verdwijnt. In de slaapkamer is de lucht klam en drukkend.

Het pasgeboren kind beweegt in zijn wieg. Hoewel de oude man bij binnenkomst zijn klompen bij de deur heeft laten staan, kraakt het plankier onder zijn voeten. De baby begint te jammeren. De moeder buigt zich vanuit haar bed naar hem toe, om hem te sussen. En de grootvader steekt op de tast de lamp aan, opdat het donker de kleine niet bang maakt. De vlam verlicht het rode hoofd van de oude Jean-Michel, zijn ruwe witte baard, zijn norske gezicht en zijn levendige ogen. Hij loopt naar de wieg. Zijn jas ruikt vochtig. Bij het lopen slepen zijn grote blauwe sloffen over de vloer. Louisa gebaart dat hij niet dichterbij moet komen. Haar haren zijn zo blond dat ze bijna wit zijn. Ze ziet er vermoeid uit. Haar lieve, zachtmoedige gezicht zit vol sproeten. Ze heeft volle, bleke lippen, die verlegen glimlachen en er niet in slagen zich aaneen te sluiten. Ze koestert het kind met haar ogen – heel blauwe, heel wazige ogen, waarin de pupil een piepklein stipje is, maar met een grenzeloze tederheid erin.

De baby wordt wakker en huilt. Zijn blik is verward en onrustig. Wat een schrik! De duisternis, de plotselinge felheid van de lamp, de hallucinaties van hersenen die zich nog maar nauwelijks uit de chaos hebben losgemaakt, de verstikkende en krioelende nacht die hem omringt, het peilloze donker waar, als verblindende lichtstralen, hevige sensaties uit opduiken, smarten, spoken: de enorme gezichten die

zich over hem heen buigen, de ogen die in hem doordringen, die in hem verzinken en waar hij niets van begrijpt...! Hij heeft niet de kracht om te schreeuwen. Hij is verlamd van angst, zijn ogen en mond wijd open, een hijgend geluid onder uit zijn keel. Zijn dikke, opgezwollen hoofd plooit zich in erbarmelijke en groteske grimassen. De huid van zijn gezichtje en zijn handjes is paarsbruin, met gelige vlekken...

‘Goeie God, wat is hij lelijk!’ zei de oude man, op besliste toon. Hij liep naar de tafel om de lamp terug te zetten.

Louisa pruilde als een meisje dat op haar kop krijgt. Jean-Michel keek haar schuins aan en lachte.

‘Je had toch zeker niet gewild dat ik zei dat hij mooi was? Je zou me niet geloven. Het komt heus niet door jou. Zo zijn ze allemaal.’

Het kind ontwaakte uit de verbijsterde roerloosheid waar de vlam van de lamp en de blik van de oude man het in hadden doen verzinken. Het begon te schreeuwen. Misschien voelde het in de ogen van zijn moeder een liefkozing die het ertoe aanspoorde zijn beklag te doen. Ze strekte haar armen naar hem uit.

‘Geef hem aan me,’ zei ze.

De oude man kwam zoals gewoonlijk met theorieën aanzetten.

‘Je moet niet toegeven aan kinderen die huilen. Je moet ze laten schreeuwen.’

Maar hij kwam en nam de kleine op.

‘Zo lelijk heb ik ze nog nooit gezien,’ bromde hij.

Louisa nam het kind met haar koortsige handen aan en borg het aan haar borst. Ze bekeek het met een sippe maar verrukte glimlach.

‘O, m’n arme schatje,’ zei ze bedremmeld, ‘wat ben je lelijk, wat ben je lelijk, wat hou ik van je!’

Jean-Michel liep terug naar het haardvuur en begon het met een knorrig gezicht op te porren. Maar een glimlach weersprak de norse ernst van zijn gezicht.

‘Maak je geen zorgen hoor, beste kind,’ zei hij, ‘hij heeft nog alle tijd om te veranderen. En wat doet het er trouwens toe? Er is maar één ding wat we van hem vragen en dat is dat hij een goed mens wordt.’

Het contact met het warme moederlichaam had het kind gekalmeerd. Je hoorde het met een gulzige ademhaling drinken. Jean-Michel leunde licht achterover in zijn stoel.

‘Er is niets mooiers dan een rechtschapen mens,’ herhaalde hij op gewichtige toon.

Hij zweeg even en vroeg zich af of het niet wenselijk was deze gedachte verder te ontwikkelen. Maar hij wist niets meer te zeggen.

‘Waarom is je man er niet?’ hervatte hij na een stilte, op geïrriteerde toon.

‘Hij is in het theater, geloof ik,’ zei Louisa bedeesd. ‘Hij heeft een repetitie.’

‘Het theater is dicht. Ik kwam er net langs. Het is weer een van zijn leugens.’

‘Nee, beschuldig hem niet altijd! Ik zal het verkeerd hebben begrepen. Hij zal wel opgehouden zijn door een van zijn lessen.’

‘Hij had terug moeten zijn,’ zei de oude man ontevreden.

Hij aarzelde even.

‘Heeft hij weer...?’ vroeg hij toen zachter, een beetje beschaamd.

‘Nee, nee, vader,’ zei Louisa vlug.

De oude man keek haar aan. Ze meed zijn blik.

‘Dat is niet waar, je liegt.’

Ze begon stil te huilen.

‘Goeie God!’ riep de grijsaard en schopte tegen de haard. De pook viel met veel kabaal op de grond. Moeder en kind krompen ineen.

‘Alstublieft, vader,’ zei Louisa, ‘straks gaat hij huilen.’

Het kind aarzelde even of het een keel op moest zetten of doorgaan met drinken. Maar omdat het niet allebei tegelijk kon doen, hervatte het zijn maal.

‘Wat heb ik Onze-Lieve-Heer aangedaan dat ik die dronkaard als zoon heb?’ ging Jean-Michel op gedempte toon maar met kwade uithalen verder. ‘Wat heb ik eraan dat ik heb geleefd zoals ik heb geleefd, dat ik me alles heb ontzegd...! Maar jij, jij bent dus niet in staat hem tegen te houden? Want dat is tenslotte jouw taak, verdomme nog aan toe! Als je hem nou thuishield...!’

Louisa begon harder te huilen.

‘Mopper nu niet weer op me, ik ben al zo ongelukkig! Ik heb alles gedaan wat ik kon. Als u eens wist hoe bang ik ben, wanneer ik alleen ben! Ik denk steeds dat ik op de trap zijn voetstappen hoor. Dan wacht ik tot de deur opengaat en vraag ik me af: Mijn God, in wat voor staat zal hij zijn...? Ik word al ziek als ik eraan denk.’

Haar lichaam schokte van het snikken. De oude man werd bezorgd. Hij kwam naar haar toe, trok de weggezakte dekens weer omhoog over haar trillende schouders en streelde met zijn grote hand haar hoofd.

‘Kom, kom, niet bang zijn, ik ben er.’

Ze kwam vanwege de kleine tot rust en probeerde te glimlachen.

‘Dat had ik niet tegen u moeten zeggen.’

De oude man keek haar hoofdschuddend aan.

‘Arm kind, het is geen fraai cadeau dat ik je daar heb gegeven.’

‘Het is mijn schuld,’ zei ze. ‘Hij had niet met me moeten trouwen. Hij heeft er spijt van.’

‘Waarom zou hij spijt hebben?’

‘Dat weet u best. U vond het zelf ook jammer dat ik zijn vrouw werd.’

‘Laten we het daar niet over hebben. Het is waar. Ik was een beetje verdrietig. Een jongen als hij – dat kan ik best tegen je zeggen zonder je te kwetsen –, met zorg grootgebracht, eminent musicus, een echte kunstenaar, had naar andere partijen kunnen dingen dan jij, die niets had, die van een andere stand was en zelfs niet in het vak zat. Een Krafft die met een meisje trouwde dat geen musicienne was, dat was in geen honderd jaar voorgekomen! Maar je weet toch best dat ik het jou niet kwalijk heb genomen, en dat ik je al zolang ik je ken graag mag. En bovendien, als de keus gemaakt is, valt er niet op terug te komen: voor de rest moet je alleen nog fatsoenlijk je plicht vervullen.’

Hij liep weer terug naar zijn stoel en pauzeerde even.

‘De hoofdzaak in het leven is je plicht te vervullen,’ zei hij met de gewichtigheid die hij aan al zijn aforismen gaf.

Hij wachtte op een weerwoord, spuwde in het vuur. Aangezien moeder noch kind er iets tegen inbracht, wilde hij verdergaan – en zweeg.

Er werd niets meer gezegd. Beiden zaten treurig te mijmeren, Jean-Michel bij het haardvuur, Louisa in haar bed. De oude man dacht met bitterheid aan het huwelijk van zijn zoon. Ook Louisa dacht daaraan en ze voelde zich schuldig, ook al had ze zichzelf niets te verwijten.

Ze was bediende toen ze tot ieders, en vooral tot haar eigen verba-

zing trouwde met Melchior Krafft, de zoon van Jean-Michel. De Kraffts waren niet vermogend, maar stonden in hoog aanzien in het Rijnlandse stadje waar de oude man zich bijna een halve eeuw geleden had gevestigd. Ze waren musici van vader op zoon, bekend onder de musici in de hele streek, van Keulen tot Mannheim. Melchior was violist in het *Hof-Theater*. En Jean-Michel had vroeger de concerten van de groothertog gedirigeerd. De oude man was diep vernederd door het huwelijk van Melchior. Hij had hooggestemde verwachtingen van zijn zoon. Hij wilde van hem de beroemdheid maken die hij zelf niet had kunnen zijn. De onbezonnen daad verstoorde zijn grootse toekomstplannen. Eerst was hij dan ook tegen Melchior en Louisa tekeergegaan en had hij ze vervloekt. Maar omdat het een goeie man was, had hij zijn schoondochter vergeven zodra hij haar beter had leren kennen. En hij had voor haar zelfs een vaderlijke genegenheid opgevat, die zich meestal vertaalde in een knorrig bejegening.

Niemand kon begrijpen wat Melchior tot dit huwelijk had gedreven, hijzelf nog het minst van allemaal. Louisa's schoonheid was het in ieder geval niet. Niets in haar was bestemd om te verleiden: ze was klein, bleekjes en tener. En ze stak vreemd af bij Melchior en Jean-Michel, beiden groot en breed, reuzen met rode gezichten, sterke vuisten, die goed aten, stevig dronken, van lachen hielden en veel lawaai maakten. Ze leek door ze te worden verpletterd. Je merkte haar nauwelijks op. En ze probeerde zich nog kleiner te maken. Als Melchior een goed hart had gehad, had je kunnen geloven dat hij de eenvoudige goedheid van Louisa prefereerde boven welk ander voordeel ook. Maar een ijdel man was er niet. Dat een jongen als hij, tamelijk knap en zich daar wel van bewust, bijzonder met zichzelf ingenomen, niet zonder talent, die kon dingen naar een of andere welgestelde partij, wie weet zelfs in staat was het hoofd van een van zijn leerlinges uit de goeide burgerij op hol te brengen, zoals hij graag trots beweerde, plotseling had gekozen voor een meisje uit het volk, arm, zonder opleiding, zonder schoonheid, die volstrekt geen avances maakte... dat leek een onmogelijkheid.

Maar Melchior was een van die mannen die altijd het tegenovergestelde doen van wat je van ze verwacht en van wat ze van zichzelf verwachten. Het is niet dat ze niet gewaarschuwd zijn – een gewaarschuwd man telt voor twee, zeggen ze... Ze gaan er prat op zich ner-

gens door te laten misleiden en hun schip veilig op koers te houden, met een precies doel. Maar ze houden geen rekening met zichzelf. Want ze kennen zichzelf niet. Tijdens een van hun gebruikelijke inzinkingen laten ze het roer los. En als je de dingen aan hun lot overlaat, scheppen ze er een kwaadaardig plezier in hun meesters tegen te werken. Het vrijgelaten schip vaart recht op de klip af. En de arglistige Melchior trouwde met een kokkin. Niettemin was hij niet in een dwaze bui of dronken, de dag dat hij zich voor het leven met haar verbond. En hij was evenmin onderhevig aan een vurige hartstocht. Verre van dat. Maar misschien zijn er in ons andere krachten dan de geest en het hart, andere zelfs dan de zintuigen – mysterieuze krachten die het stuur overnemen op de momenten van niet-zijn waarop de andere inslapen. En misschien was Melchior daar diep in de lichtblauwe ogen die hem verlegen aankeken op gestuit, die avond dat hij het jonge meisje had aangesproken aan de oever van een rivier, naast haar was gaan zitten tussen het riet – zonder te weten waarom – en haar hand had gevraagd.

Nog maar net getrouwd bleek hij verbijsterd over wat hij had gedaan. Hij verborg dat niet voor de arme Louisa, die hem heel nederig om vergiffenis vroeg. Hij was niet kwaadaardig en schonk haar die graag. Maar een ogenblik daarna werd hij weer overmand door spijt, te midden van zijn vrienden, of bij een van zijn rijke, nu laatdunkende leerlinges, die niet meer huiverden bij de aanraking van zijn hand als hij de plaatsing van hun vingers op de toetsen wilde corrigeren. Hij kwam dan thuis met een somber gezicht, waarvan de bedroefde Louisa in één oogopslag de gebruikelijke verwijten kon aflezen. Of hij bleef in het café hangen. Dat bracht hem tevredenheid over zichzelf en begrip voor de ander. Op die avonden kwam hij thuis met een schaterende lach, die Louisa treuriger toescheen dan de bedekte toespelingen en de ingehouden rancune van de andere dagen. Ze voelde zich een beetje verantwoordelijk voor de dwaze bevestigingen waarin telkens mét het geld van het huis de weinige resten gezond verstand van haar echtgenoot verdwenen. Melchior liep vast. Op een leeftijd waarop hij onafgebroken had moeten werken om zijn middelmatige talent te ontwikkelen, liet hij zich het hellende vlak afglijden. En anderen namen zijn plaats in.

Maar wat deed het er ongetwijfeld toe voor de onbekende kracht

die hem met de kokkin met het vlassige haar had samengebracht? Deze had haar rol vervuld. En de kleine Jean-Christophe was zojuist op deze aarde beland, waar het lot hem voortstuwde.

Het donker was nu helemaal gevallen. Louisa's stem ontrukte de oude Jean-Michel aan de sluimering waar hij zich bij het haardvuur aan overgaf, verzonken in gedachten over huidige en voorbije treurnissen.

'Het is vast al laat, vader,' zei de jonge vrouw lief. 'U kunt beter terug naar huis gaan, u moet nog ver.'

'Ik wacht op Melchior,' antwoordde de grijsaard.

'Nee, alstublieft, ik heb liever niet dat u blijft.'

'Waarom niet?'

De oude man keek op en bestudeerde aandachtig haar gezicht.

Ze gaf geen antwoord.

'Ben je bang, wil je niet dat ik hem zie?' vervolgde hij.

'Nee, eigenlijk niet. Dat zou de dingen alleen nog erger maken. U zou zich kwaad maken en dat wil ik niet. Alstublieft!'

De oude man slaakte een zucht en kwam overeind.

'Goed dan,' zei hij.

Hij kwam naar haar toe, raakte licht haar voorhoofd met zijn rasperige baard. Hij vroeg haar of ze iets nodig had, draaide de lamp lager en stootte bij zijn vertrek in het donker van de slaapkamer tegen de stoelen. Maar hij was nog niet op de trap of hij dacht aan zijn zoon die dronken terug zou komen en aarzelde op elke trede. Hij dacht aan de talloze gevaren wanneer hij hem alleen thuis liet komen...

In het bed bij de moeder werd het kind weer onrustig. Ergens diep in hem groeide een duistere pijn. Het verstijfde tegen haar aan. Het wrong zijn lichaam, balde zijn vuisten, fronste zijn wenkbrauwen. De pijn werd groter, kalm, zeker van zijn kracht. Het kind wist niet wat de pijn was of hoe ver deze zou gaan. Het scheen hem toe dat deze immers was en nooit zou eindigen. En het begon erbarmelijk te schreeuwen. De moeder streelde het teder. De pijn werd al minder hevig. Maar het bleef huilen. Want het voelde dat de pijn nog steeds vlak bij hem was, in hem. Een volwassen mens die lijdt kan zijn leed verminderen doordat hij weet waar het vandaan komt. Hij sluit het in zijn verbeelding op in een deel van zijn lichaam, dat kan worden gene-

zen of desnoods weggehaald. Hij legt de contouren ervan vast en onttrekt zich eraan. Een kind kent deze afleidingsmanoeuvre niet. Zijn eerste kennismaking met pijn is dramatischer en werkelijker. Net als zijn eigen wezen lijkt deze hem grenzeloos. Het voelt dat de pijn zich in zijn borst heeft gevestigd en in zijn hart zetelt, meester over zijn lichaam. En zo is het: de pijn zal het niet meer verlaten voor deze het heeft verteerd.

De moeder drukt het met lieve woordjes tegen zich aan.

‘Het is al over, het is al over, huil nu maar niet meer, m’n kleine schat, m’n goudvisje...’

Het blijft doorgaan met zijn hortende, klaaglijke gehuil. Het is alsof dit miserabele, vormeloze hoopje dat zich nog nergens van bewust is een voorgevoel heeft van het zorgelijke bestaan dat het te wachten staat. En niets kan het tot bedaren brengen...

De klokken van de Sankt-Martinskirche klonken in de nacht. Hun stemmen waren laag en traag. In de door regen bevochtigde lucht bewogen zij zich voort als voeten over mos. Midden in een snik viel het kind stil. De wonderbaarlijke muziek stroomde zacht bij hem naar binnen, als een stroom melk. De nacht werd licht, de lucht was teder en warm. Zijn pijn verdween, het kind werd vrolijk vanbinnen. En het gleed, met een zucht van overgave, de droom in.

De drie rustige klokken bleven het feest van de volgende dag inluiden. Terwijl Louisa luisterde droomde ook zij over haar voorbije narigheden en over wie het dierbare, naast haar ingeslapen kindje later zou zijn. Ze lag al uren languit in haar bed, vermoeid en verdrietig. Haar handen en haar lichaam gloeiden. Het donzen dekbed drukte zwaar op haar. Ze voelde zich geblutst en beklemd door de duisternis. Maar ze durfde zich niet te bewegen. Ze keek naar het kind. En het donker belette haar niet zijn ouwelijke trekken te zien... Slaap overmande haar, koortsige beelden schoten door haar hoofd. Ze dacht dat ze Melchior de deur hoorde opendoen en schrok op. Nu en dan klonk het bulderen van de rivier luider in de stilte, als het loeien van vee. De vinger van de regen tikte nog een of twee keer op het raam. De klokken klonken trager en verstomden. En Louisa sliep in naast haar kind.

Ondertussen wachtte de oude Jean-Michel voor het huis, in de regen, zijn baard nat van de mist. Hij wachtte tot zijn ellendige zoon te-

rugkwam. Want door zijn hoofd, dat nooit stilstond, gingen onophoudelijk dramatische verhalen over wat dronkenschap teweeg kon brengen. En ook al wilde hij daarin niet geloven, als hij weg was gegaan zonder hem te hebben zien thuiskomen had hij die nacht geen minuut kunnen slapen. Het lied van de klokken maakte hem heel triest. Want hij herinnerde zich zijn teleurgestelde verwachtingen. Hij dacht aan wat hij daar deed, op dat uur, op straat. En hij huilde van schaamte.

De grote golf van de dagen ontrolt zich langzaam. Dag en nacht komen en gaan onveranderlijk, als de eb en vloed van een oneindige zee. De weken en maanden verstrijken en beginnen opnieuw. En de op- en afwisseling van dagen is als een en dezelfde dag.

Immense, zwijgzame dag, gemarkeerd door het egale ritme van licht en duisternis, en door het levensritme van het sluimerende schepsel dat droomt in zijn wieg – zijn dringende behoeften, pijnlijk of vrolijk, zo regelmatig dat de dag en de nacht die deze doen terugkeren door hen terug lijken te keren.

De slinger van het leven beweegt log heen en weer. Het schepsel gaat volledig op in zijn trage pulsatie. De rest is niets dan dromen, flarden van dromen, vormeloos en chaotisch, een stofwolk van atomen die in het wilde weg dansen, een duizelingwekkende wervelwind die voorbijkomt en aan het lachen maakt of afkeer inboezemt. Kreten, bewegende schimmen, grijnzende gestalten, pijnen, angsten, gelach, dromen, dromen... Alles is alleen maar droom... En te midden van die chaos het licht van bevriende ogen die naar hem glimlachen, de stroom van vreugde die zich uit het moederlichaam, uit de van melk gezwollen borst in zijn lichaam verspreidt, de kracht die het in zich heeft en die zich verzamelt, geweldig, onbewust, de bruisende oceaan die woelt in de enge gevangenis van dit kleine kinderlichaam. Wie in zijn hoofd zou kunnen kijken, zou in het duister verborgen werelden zien, nevelvlekken die zich verenigen, een universum in wording. Zijn wezen is grenzeloos. Het is alles wat er is...

De maanden gaan voorbij... Eilanden van herinnering beginnen op te duiken in de stroom van het leven. Eerst verdwaalde iele eilandjes, rotsen die net boven het wateroppervlak uitsteken. Eromheen, in het

schemerlicht van de dageraad, blijft de kalme watervlakte zich uitstrekken. Dan nieuwe eilandjes, door de zon verguld.

Uit de afgrond van de ziel doemt een aantal vormen op, met een vreemde helderheid. In de grenzeloze dag, die opnieuw begint, eeuwig dezelfde, met zijn monotone en krachtige slingering, begint zich de rondedans af te tekenen van de dagen die elkaar de hand geven. Sommige profielen zijn vrolijk, andere treurig. Maar de schakels van de keten breken voortdurend, en de herinneringen verenigen zich boven het hoofd van de weken en de maanden...

De Rivier... De Klokken... Zolang als hij zich herinnert – in de erten van de tijd, op welk moment van zijn leven ook – altijd klonken hun zware, vertrouwde stemmen.

's Nachts – half ingeslapen... Een bleek schijnsel kleurt het raam wit... De rivier buldert. In de stilte rijst haar almachtige stem op. Zij heerst over de schepsels. Nu eens streelt zij hun slaap en lijkt ze bijna zelf in te sluimeren, bij het ruisen van haar golven. Dan weer windt zij zich op, brult, als een razend beest dat wil bijten. Het getier bedaart: het is nu een gemurmel van een grenzeloze tederheid, zilverachtige timbres, heldere bellen, kindergelach, tedere stemmen die zingen, een muziek die danst. Grote moederlijke stem, die nooit inslaapt! Zij wiegt het kind zoals zij eeuwenlang, van de geboorte tot de dood, de generaties vóór hem wiegde. Zij doordringt zijn denken, zij doordrenkt zijn dromen, zij hult hem in de mantel van zijn vloeiende harmonieën, die hem nog zullen omvatten wanneer hij op de kleine begraafplaats zal liggen die aan het water ligt en waar de Rijn langs stroomt.

De klokken... Daar is de dageraad! Ze geven elkaar antwoord, klagend, een beetje triest, vriendelijk, rustig. Bij het geluid van hun trage stemmen rijzen de zwermen dromen op, dromen uit het verleden, verlangens, verwachtingen, gemis van overledenen, die het kind niet kende en die het toch was, omdat het in hen was, omdat zij in hem herleven. Eeuwen aan herinneringen vibreren in deze muziek. Zo veel droefheden, zo veel feesten! En als je achter in de slaapkamer naar ze luistert lijkt het of je de mooie sonore golven die door de lichte lucht stromen, de vrije vogels en de lauwe adem van de wind voorbij ziet komen. Een stukje blauwe hemel glimlacht door het venster. Een zonnestraal sluipt door de gordijnen heen naar het bed. De kleine

wereld waarmee de blik van het jongetje vertrouwd is, alles wat hij elke ochtend vanuit zijn bed ziet bij het ontwaken, alles wat hij na veel inspanningen begint te herkennen en te benoemen, om zich er meester van te maken – zijn koninkrijk licht op. Daar is de tafel waar ze aan eten, de wandkast waarin hij zich verstopt om te spelen, de ruitvormige plavuizen waarover hij kruipt, en het behang, waarvan de grimassen hem komische of angstaanjagende verhalen vertellen, en de klok die een gebrekkig taaltje ratelt dat alleen hij begrijpt. Wat een hoop dingen in deze kamer! Hij kent ze niet allemaal. Elke dag gaat hij weer op ontdekking uit in dit universum dat het zijne is: alles is van hem. Niets is onbelangrijk, alles is evenveel waard, of het nu een mens of een vlieg is. Alles leeft in gelijke mate: de poes, het haardvuur, de tafel, de stofjes die in een zonnestraal dansen. De kamer is een land. Een dag is een leven. Hoe moet je je oriënteren in deze ruimtes? De wereld is zo groot! Je verdwaalt erin. En de gezichten, de gebaren, de bewegingen en geluiden die een voortdurende wervelwind vormen rondom hem...! Hij is moe, zijn ogen vallen dicht, hij slaapt in. De zoete, diepe slaap die hem opeens overmant, op elk moment, ongeacht waar, daar waar hij zich bevindt, op de schoot van zijn moeder, of onder de tafel, waar hij zich graag verstopt...! Hij geniet. Het is prettig...

Die eerste dagen suizen in zijn hoofd als een door de wind bewogen korenveld waar de grote schaduwen van de wolken overheen trekken...

De schaduwen verwijderen zich, de zon komt op. Christophe begint zijn weg te vinden in de doolhof van de dag.

's Ochtends... Zijn ouders slapen. Hij ligt op zijn rug in zijn bedje. Hij kijkt naar de lichtstrepen die dansen op het plafond. Een einde-loos vermaak. Op een gegeven moment lacht hij heel hard, met zo'n heerlijke kinderlach die het hart van wie hem hoort verblijdt. Zijn moeder buigt zich naar hem toe en zegt: 'Wat is er toch met je, kleine dwaas?' Dan lacht hij opnieuw en nog harder, en misschien doet hij wel zijn best om te lachen, want hij heeft een publiek. Mama trekt een streng gezicht en legt een vinger tegen haar lippen, om te zorgen dat hij de vader niet wakker maakt. Maar haar vermoeide ogen lachen, of ze nu wil of niet. Ze fluisteren samen... Plotseling een woedend gebrom van de vader. Ze krimpen beiden ineen. Mama draait hem vlug

de rug toe, als een meisje dat stout is geweest, ze doet alsof ze slaapt. Christophe duikt weg in zijn bedje en houdt zijn adem in. Doodse stilte.

Na een tijdje komt het gezichtje weer onder de dekens tevoorschijn. Op het dak knarst de weerhaan. De goot lekt. De klok roept op voor het angelus. Wanneer de wind uit het oosten komt geven de klokken van de dorpen aan de overkant van de rivier antwoord. De mussen, met z'n allen verzameld in de klimop die de muur bedekt, maken een oorverdovend kabaal waaruit zich als bij een groep spelende kinderen drie of vier stemmen losmaken, altijd dezelfde, scheller dan de andere. Boven op een schoorsteen koert een duif. Het jongetje laat zich door deze geluiden wiegen. Hij neuriet heel zacht, dan minder zacht, dan hardop, dan heel hard, tot de tot het uiterste getergde stem van de vader schreeuwt: 'Houdt die ezel dan nooit z'n mond! Wacht maar, ik zal je een lesje leren!' Dan kruipt hij weer onder zijn dekens en hij weet niet of hij moet huilen of lachen. Hij is bang en vernederd. En tegelijk proest hij het uit bij de gedachte aan de ezel waarmee hij wordt vergeleken. Van onder de dekens doet hij het balken ervan na. Deze keer krijgt hij ervanlangs. Hij huilt zich de ogen uit zijn lijf. Wat heeft hij misdaan? Hij heeft zo'n zin om te lachen, om te bewegen. En hij mag zich niet verroeren. Hoe kunnen zij almaar doorslapen? Wanneer zullen ze opstaan...?

Op een dag houdt hij het niet meer uit. Hij heeft op straat een kat gehoord, of een hond, iets geks. Hij kruipt zijn bed uit en loopt naar de deur, waarbij hij zijn blote voetjes onbeholpen laat neerploffen op de stenen vloer. Hij wil de trap af om te kijken. Maar de deur is dicht. Om hem open te doen klimt hij op een stoel: alles stort in, hij doet zich erg pijn, hij brult. En op de koop toe krijgt hij weer een pak slaag. Hij krijgt altijd slaag...!

Hij is in de kerk met grootvader. Hij verveelt zich. Hij is niet erg op zijn gemak. Hij mag niet bewegen en de mensen zeggen gezamenlijk woorden die hij niet begrijpt, en daarna zwijgen ze samen. Ze zetten allemaal een ernstig en triest gezicht op. Hij kijkt naar ze, geïntimideerd. De oude Lina, zijn buurvrouw, die naast hem zit, ziet er gemeen uit. Soms herkent hij zelfs zijn grootvader niet meer. Hij is een beetje bang. Daarna raakt hij eraan gewend en probeert hij de verve-

ling te verdrijven met alle middelen die tot zijn beschikking staan. Hij wipt heen en weer, hij verdraait zijn nek om naar het plafond te kijken, hij trekt gekke bekken, hij trekt grootvader aan zijn jas, hij bestudeert de mat van zijn stoel, hij probeert er een gat in te maken met zijn vingers, hij luistert naar de vogelgeluiden, hij gaapt zijn kaak uit het lid.

Opeens een waterval van klanken: het orgel speelt. Een rilling loopt over zijn rug. Hij draait zich om, leunt met zijn kin op de rug van zijn stoel en blijft heel zoet zitten. Hij begrijpt niets van dit geluid, hij weet niet wat het betekent: het schittert, het wervelt, je kunt er niets in onderscheiden. Maar het is aangenaam. Het is alsof je niet meer al een uur lang op een stoel zit die pijn doet, in een saai oud huis. Je zweeft door de lucht, als een vogel. En wanneer de rivier van klanken van de ene kant van de kerk naar de andere vloeit, de gewelven vult, tegen de muren opspat, word je erdoor meegevoerd, je vliegt klapwiekend van hier naar daar, je hoeft je er alleen maar aan over te geven. Je bent vrij, je bent gelukkig, de zon schijnt... Hij dommelt in.

Grootvader is ontevreden over hem. Hij weet zich tijdens de mis niet te gedragen.

Hij is thuis en zit op de vloer, met zijn voeten in zijn handen. Hij heeft net besloten dat de deurmat een boot is, de stenen vloer een rivier. Hij denkt dat hij zal verdrinken als hij de mat verlaat. Hij is verbaasd en een beetje boos dat de anderen er niet op letten wanneer ze door de kamer lopen. Hij houdt zijn moeder tegen bij een strook van haar rok: 'Je ziet toch wel dat daar water is! Je moet over de brug lopen.' De brug is een rij voegen tussen de rode ruiten van de plavuizen. Zijn moeder loopt voorbij zonder zelfs maar naar hem te luisteren. Hij is gekwetst, als een toneelschrijver die het publiek tijdens zijn stuk ziet praten.

Een moment later denkt hij er niet meer aan. De stenen vloer is niet meer de zee. Hij ligt erop, languit, met zijn kin op de steen, door hem gecomponeerde muziekjes neuriënd, terwijl hij ernstig op zijn duim zuigt en kwijlt. Hij is verdiept in de aanschouwing van een barst tussen de plavuizen. De lijnen van de ruitvormige plavuizen grijnzen als gezichten. De nauwe spleet wordt groter, het wordt een vallei. De vallei is door bergen omringd. Een duizendpoot roert zich: hij is zo groot

als een olifant. De bliksem zou kunnen inslaan, het kind zou het niet horen.

Niemand bekommert zich om hem, hij heeft niemand nodig. Hij kan zelfs zonder de deurmat-boten en de grotten in de stenen vloer met hun fabeldieren. Hij heeft genoeg aan zijn lichaam. Wat een bron van vermaak! Hij brengt uren door met naar zijn nagels kijken, schaterlachend. Ze hebben allemaal een andere fysionomie, ze lijken op mensen die hij kent. Hij laat ze gesprekken met elkaar voeren, en dansen, of vechten. En de rest van zijn lichaam...! Hij gaat verder met de inspectie van alles wat hem toebehoort. Wat een verbazingwekkende dingen! Er zijn heel rare bij. Hij gaat nieuwsgierig op in het bekijken ervan.

Soms werd hij streng terechtgewezen wanneer hij zo werd betrappt.

Op sommige dagen maakt hij er gebruik van dat zijn moeder hem even haar rug toekeert om naar buiten te gaan. Eerst rennen ze achter hem aan. Daarna raken ze eraan gewend hem alleen te laten, als hij maar niet te ver gaat. Het huis staat aan de rand van het stadje; het grenst bijna direct aan het open veld. Zolang hij in het zicht van de ramen is loopt hij zonder stil te houden, met bedachtzame stapjes, zo af en toe op één been hinkend. Maar zodra hij de bocht van de weg achter zich heeft gelaten en de struiken hem aan het zicht onttrekken, verandert hij. Eerst staat hij stil, met zijn vinger in zijn mond, om te bedenken welk verhaal hij zichzelf vandaag zal vertellen. Want hij zit vol verhalen. Ze lijken weliswaar allemaal op elkaar en elk ervan kan in drie of vier regels worden gevat. Hij kiest. Meestal herneemt hij hetzelfde, nu eens op het punt waar hij het de vorige dag heeft afgebroken, dan weer vanaf het begin, met varianten. Maar er is maar een kleinigheid nodig, een toevallig opgevangen woord, om zijn gedachten vlug op een nieuw spoor te zetten.

Het toeval was een rijke bron. Je hebt geen idee wat je allemaal uit een eenvoudig stuk hout kunt halen, uit een gebroken tak, zoals je die langs heggen vindt. (Als je er geen vindt, breek je er een af.) Het was een toverstok. Was hij lang en recht, dan werd het een lans, of misschien een zwaard. Je hoefde er maar mee te zwaaien om de legers te laten verschijnen. Christophe was hun generaal, hij marcheerde voorop, hij gaf het voorbeeld, hij bestormde de berm. Als de tak buig-

zaam was, veranderde deze zich in een zweep. Christophe reed paard, sprong over afgronden. Soms gleed het rijdier uit, en de ruiter kwam onder in de kloof terecht en keek met een beteuterd gezicht naar zijn vuile handen en geschaafde knieën. Als het stokje klein was, werd Christophe dirigent. Hij was zowel de dirigent als het orkest. Hij dirigeerde en hij zong. En daarna maakte hij een buiging voor de struiken, waarvan de groene hoofden bewogen in de wind.

Hij was ook tovenaar. Hij liep met grote passen door de velden, terwijl hij naar de hemel keek en met zijn armen zwaaide. Hij heerste over de wolken: 'Ik wil dat jullie naar rechts gaan.' Maar ze gingen naar links. Dan schold hij ze uit en herhaalde het bevel. Hij bespiedde ze tersluiks, met bonzend hart, en keek of er niet op zijn minst een kleintje was die hem gehoorzaamde. Maar ze dreven rustig verder naar links. Dan stampvoette hij, dreigde ze met zijn stok en beval ze boos naar links te gaan – en inderdaad, deze keer gehoorzaamden ze keurig. Hij was gelukkig, en trots op zijn macht. Hij raakte de bloemen aan, waarbij hij ze gelastte in gouden koetsen te veranderen, zoals ze in sprookjes deden, naar hem was verteld. En hoewel dat nooit gebeurde was hij ervan overtuigd dat het eens zou gebeuren, met een beetje geduld. Hij zocht een krekkel om er een paard van te maken: hij legde zachtjes zijn stokje op zijn rug en zei een toverspreuk. Het insect ging ervandoor; hij versperde het de weg. Even later lag hij er plat op zijn buik naast en keek ernaar. Hij was zijn rol van tovenaar vergeten en vermaakte zich ermee het arme dier op zijn rug te draaien, waarbij hij lachte om diens stuiptrekkingen.

Hij bedacht om een oud touwtje aan zijn toverstok vast te knopen en gooide het in de rivier, wachtend tot de vis kwam bijten. Hij wist best dat vissen gewoonlijk geen touwtje eten zonder aas of vishaak. Maar hij dacht dat ze voor één keer, en voor hem, een uitzondering konden maken. En hij ging in zijn onuitputtelijke vertrouwen zo ver dat hij op straat door de spleet van een riooldeksel viste, met een zweep. Hij trok zijn zweep nu en dan heel opgewonden omhoog, waarbij hij zich verbeeldde dat het koordje deze keer zwaarder was en dat hij een schat ging ophalen, zoals in een door grootvader verteld verhaal.

Tijdens deze spelletjes beleefde hij momenten van wonderlijke dromerigheid en volledig geheugenverlies. Alles om hem heen vervaag-

de, hij wist niet meer wat hij deed, hij herinnerde zich zichzelf zelfs niet meer. Dat overkwam hem plotseling. Terwijl hij liep, terwijl hij de trap op ging, opende zich opeens een leegte... Het leek of hij nergens meer aan dacht. Wanneer hij weer bijkwam was hij duizelig en bevond hij zich op dezelfde plaats op de donkere trap. Het was of hij een heel leven had geleefd in de tijd van het opgaan van een paar treden.

Grootvader nam hem vaak mee op zijn avondwandelingen. Het kind gaf hem een hand en dribbelde aan zijn zij. Ze liepen over de paden tussen de omgeploegde akkers, die sterk en lekker roken. De krekels tjirpten. Enorme kraaien die je en profil dwars op de weg zag zitten hielden hen al van ver in de gaten en vlogen onbeholpen op als ze naderden.

Grootvader kuchte. Christophe wist heel goed wat dat betekende. De oude man brandde van verlangen hem een verhaal te vertellen, maar hij wilde dat het kind het hem vroeg. Christophe verzuimde niet dat te doen. Ze konden het goed met elkaar vinden. De oude man voelde een enorme genegenheid voor zijn kleinzoon, en het was hem een genoegen in hem een dienstwillig publiek te vinden. Hij vertelde hem graag episodes uit zijn leven, of de geschiedenis van grote mannen uit de klassieke oudheid en de moderne tijd. Zijn stem werd dan bombastisch en bewogen en trilde van een kinderlijk plezier, dat hij probeerde te bedwingen. Je merkte dat hij verrukt naar zichzelf luisterde. Ongelukkigerwijs kon hij de woorden niet vinden wanneer hij sprak. Die teleurstelling was voor hem gewoon, want zij keerde even veelvuldig terug als zijn uitbarstingen van welsprekendheid. En omdat hij dit na elke poging weer vergat, lukte het hem niet zich erbij neer te leggen.

Hij sprak over Regulus, over Arminius, over de jagers van Lützow, over Körner en over Friedrich Staps, degene die keizer Napoleon wilde doden. Zijn gezicht straalde terwijl hij verslag uitbracht over staaltjes van ongekende heldhaftigheid. Hij zei historische woorden, op zo'n plechtige toon dat het onmogelijk werd ze te begrijpen. En hij vond het fantastisch om zijn gehoor op spannende momenten voor niets te laten wachten: hij viel stil, deed net of zijn woorden hem in de keel stokten, snoot luidruchtig zijn neus. En hij verkneuterde zich